

Sürdürülebilir Turizm ve Türkiye

Dr.Sevgin AKIŞ

Işık Üniversitesi İşletme Bölümü

ÖZ

Önemli bir döviz kaynağı ve istihdam alanı olan turizm, pek çok ülkenin kalkınmasına katkıda bulunmaktadır. Uluslararası turizmin giderek yaygınlaşması, doğal ve fiziksel çevre ile sosyal ve kültürel yaşamda önemli değişimlere yol açmaktadır. Oysa turizmin dengeli bir şekilde gelişebilmesi için, turizmin dayandığı çevresel kaynakların, yani doğal ve insan yapısı kaynaklar ile sosyal dokununun korunması gerekmektedir. Sürdürülebilir turizm ile hedeflenen, turistik bölgelerin yerel özelliklerini koruyarak, turizmin devamlılığını sağlamaktır. Özellikle 1980'li yıllarda artan "yeşil" harekete paralel olarak, sürdürülebilir turizm tartışmaları da hızlanmıştır. Bu çalışmada önce sürdürülebilir turizm kavramı irdelenmiş, daha sonra turizmin Türkiye ekonomisindeki yeri sürdürülebilirlik çerçevesinde ele alınarak değerlendirilmiştir. Görülen odur ki, Türkiye'de turizm politikaları belirlenirken turist sayısını ve yatak kapasitesini artırmak temel hedef olmuş, çevre korumacılığına dikkat edilmemiştir. Son yıllarda turizmin çeşitlendirilmesi ve alt yapının iyileştirilmesi yolunda alınan kararlar hem yetersizdir, hem de tam olarak uygulanamamaktadır.

Anahtar sözcükler: sürdürülebilir turizm, kitle turizmi, Türkiye, taşıma kapasitesi

GİRİŞ

Bacasız sanayi olarak adlandırılan turizm, beraberinde getirdiği olumlu ve olumsuz etkilerle, birçok ülke için önemli bir ekonomik etkinliktir. Ekonomik, sosyal ve teknolojik gelişmelere paralel olarak bazen hızlı, bazen yavaş, ama sürekli bir gelişme göstererek yüzyılımıza damgasını vurmuştur. Önemli bir döviz kaynağı ve istihdam alanı olan uluslararası turizm, özellikle turizm potansiyali olan gelişen ülkelerin kalkınmak için umut bağladığı bir sektördür. Sanayileşme çabasında olan bu ülkeler, eğer turizm potansiyelleri varsa, sanayileşmenin finansmanı için gereken döviz ihtiyacı nedeniyle, hizmet söktürünün bir parçası olan turizme yönelmektedirler.

Turizmin ekonomik yönünün ağır basması, turizm ve çevre arasındaki ilişkinin uzun yıllar ihmal edilmesine neden olmuştur. Oysa turizm sadece ekonomik bir olay değildir. Turizm sektörünün kullanarak bir talep ögesine dönüştürdüğü belli başlı üç çevresel kaynak vardır: Birincisi, doğal kaynaklar (deniz kıyıları, ormanlık alanlar, ulusal parklar, vb.); ikincisi, insan yapısı kaynaklar (tarihi kent dokuları, arkeolojik alanlar, vb.); üçüncüsü ise, sosyo-kültürel kaynaklar (yeme-içme, merasim, vb. gibi örf ve adetler). Özellikle doğal ve insan yapısı kaynaklar turizmin dayandığı en önemli unsurlardır. Turizmin geli-

şimi için bu çevresel kaynakların korunması gerekir. Ancak turizmin doğrudan korumacı bir endüsi olmadığı gibi, çoğu kez turizmin gelişimi, beraberinde getirdiği hızlı yapılaşma nedeniyle çevreyi tehdit etmektedir. Benzer şekilde, turistler de buldukları ülke veya bölgenin insanlarını giyimleri, düşüncü ve davranışları ile etkileyerek, sosyal yapının da değişimine yol açarlar. Dolayısıyla, bir ülkenin turizm planlaması yapılırken, turizmin sadece ekonomik sonuçlarını değil, çevresel etkilerini de dikkate almak gerekir. Bilinçli bir planlama ile turizmin olumsuz etkilerini kontrol edilebilmek mümkündür.

Söz konusu kaynakların uzun dönemde gelecek kuşaklara aktarılabilmesi ve ekolojik denge- nin korunabilmesi için nasıl bir politika izlenmelidir? Kavramsal bazı farklılıklar bulunmakla birlikte, sürdürülebilir turizm, alternatif turizm, eko-turizm, yeşil turizm, doğa turizmi, yumuşak turizm gibi değişik isimlerle anılan turizm arayışları, literatürde özellikle son on yıldır yoğun bir biçimde tartışılmaktadır (Butler 1996: 13). Benzer şekilde, son yıllarda pek çok ülke turizmin sosyal ve doğal çevre ile uyumlu, sürekli ve dengeli bir şekilde gelişimini sağlamak için çaba sarfetmektedir.

Bu çalışmanın amacı, turizmin Türkiye ekonomisindeki yerini sürdürülebilirlik çerçevesinde ele alarak değerlendirmektir.

TURİZM VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, ilk kez Brundtland Komisyonu olarak adlandırılan ve 1987 yılında "Ortak Geleceğimiz" başlığı ile yayınlanan Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun raporunda gündeme getirilerek, önemi vurgulanmıştır. Raporda yer alan ve daha sonra yaygın bir şekilde kullanılan tanımlama şöyledir: "Gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini karşılayabilme olanağından ödün vermezsiniz bugünkü kuşakların gereksinimlerini karşılayabilen kalkınma" (World Commission on Environment and Development 1987: 43).

Haziran 1992'de Rio de Janeiro'da toplanan Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı Dünya Zirvesi'nde de sürdürülebilir kalkınma kavramı dünya kamuoyunun gündemine getirilmiştir. Rio'da kabul edilen "Gündem 21", sürdürülebilir kalkınma konusunda uluslararası işbirliği ve koordinasyonu sağlamaya yönelik bir eylem programı niteliğindedir.

Brundtland Komisyonu'nun tanımı basit olmakla birlikte, sürdürülebilir kalkınma iktisat literatüründe çok tartışmalı bir kavramdır (Mitlin 1992). Sürdürülebilir kalkınmanın hedefi ekonomik büyümeyi doğal kaynakları koruyarak gerçekleştirmektir. Çünkü ekonomik büyümenin süreklilik arz edebilmesi için ekolojik dengenin sağlanması gerekir. Eskiden klasik iktisatçılar için yenilenemeyen doğal kaynaklar kömür ve petrol yatakları, doğal gaz, vb. ile sınırlı iken; günümüzde kirlenen hava ve su, erozyona uğramış topraklar, seyrelmiş ozon tabakası, vb. de korunması gereken kıt kaynaklar olarak ele alınmaktadır. Ancak neoklasik iktisat kuramı çerçevesinde günümüz çevre sorunlarının ne ölçüde analiz edilebileceği tartışma konusudur (Dietz and van der Straaten 1992).

Brundtland Komisyonu sürdürülebilir turizm diye bir kavramdan doğrudan söz etmemekle birlikte, gelişen çevre bilincine paralel olarak, literatürdeki tartışmalar turizm alanına da yansımıştır. Çünkü çevre turizmin hammaddesini oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle, turizm ve çevre arasında çok yakın bir ilişki vardır. Dolayısıyla çevre korumacılığı turizmin sürekliliği açısından yaşamsal bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda sürdürülebilir turizm şöyle tanımlanabilir: "sektörü besleyen doğal çevre ve insan kaynaklarını olumsuz yönde etkilemeden, turizm kapasitesini ve turizm ürünlerinin kalitesini arttırmak" (Croinin 1990: 13).

Sürdürülebilir turizmi gerçekleştirebilmenin ilk adımı turistik bölgelerin taşıma kapasitesinin belirlenmesidir. İlk olarak ekolojistler tarafından kullanılan bir kavram olan "taşıma kapasitesi", daha sonra sosyal bilimciler tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. Teknik bir ifadeyle taşıma kapasitesi, bölgeden aldıkları hizmetin kalitesinde bir düşüş olmadan ve aynı zamanda doğal ve tarihi çevreye zarar vermeden, bir bölgeyi kullanabilecek maksimum turist sayısıdır. Bu tanımın hem ekolojik hem de sosyolojik boyutları vardır. Ekolojik taşıma kapasitesi bölgenin ekolojik değerinde bozulma olmadan barındırabileceği maksimum turist sayısını; sosyal taşıma kapasitesi ise, turistlere karşı bölge halkının hoşgörü seviyesinin sınırını ifade etmektedir (Kılınçaslan 1996).

Başta doğal kaynaklar olmak üzere, arkeolojik, tarihi ve kültürel varlıkları da koruyarak turizmi geliştirebilmek için önerilen, turizm faaliyetlerinin küçük ölçekli planlanması ve bölge halkının karar verme mekanizmasına katılımının sağlanmasıdır. Bu yaklaşım, ekonomik maksimizasyonu amaçlayan ve bu nedenle taşıma kapasitesini zorlayan büyük ölçekli yatırımları gerektiren "kitle turizmi" politikalarından çok farklıdır.

KİTLE TURİZMİNE ALTERNATİF OLARAK SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM

Dünyadaki turizmin gelişim sürecine bakıldığında, kitle turizminin bir başlangıç olduğu görülür. 1950 ve 60'lı yıllarda orta sınıf turizme katılmazken; gelir seviyesindeki düzenli artış, ulaşım teknolojisi ve turizm organizasyonundaki gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan "ucuz paket tatiller" turizmin giderek daha geniş kitlelere yayılmasına yol açmıştır.

Tanımlamak gerekirse, kitle turizmi "turistik ürünün doğal kaynaklara dayalı olduğu, uluslararası ulaşımında daha çok "charter" hava yollarının, konaklama türü olarak da tatil köylerinin ve kıyı otellerinin kullanıldığı ve turistik ürünlerin tümüyle standart paket tatillerinden oluştuğu turizmdir... Kitle turizmine çok uluslu tur operatörleri egemendir. Tatilci tur operatörü olarak adlandırılan bu kuruluşlar, genişleme ve pazarı denetleme politikalarının bir gereği olarak, turist gönderen merkezlere görece yakın gelişen ülkeleri yeni tatil çekim merkezlerine dönüştürürler" (Yarcan 1996: 23).

Kitle turizminin başlıca özellikleri şunlardır (Dinç 1996):

- Taşıma kapasitesini zorlayan çok sayıda katılım
- Mekan ve zamanda yoğunlaşma
- Hızlı ve denetimsiz gelişim
- Büyük ölçekli, uluslararası standartlara uygun, kollektif konaklama düzeni
- Genellikle kıyılara ve özgün doğa parçalarına yöneliş
- Yerel mimariyi dışlayan, anonim turizm mimarisi
- Yerel halk ve turist arasındaki ilişkinin kopuk olduğu, kapalı turist bölgeleri
- Çok uluslu tur operatörlerine bağımlılık
- Yerel turistik ürünlerin özelliklerini yitirerek standartlaşması
- Ölçek ekonomilerine dayalı bir gelişme ve yatırım

Kitle turizmine bir tepki olarak gelişen "alternatif turizm" politikalarının ortak özellikleri şöyle sıralanabilir (Dinç, 1996):

- Bölgenin taşıma kapasitesini zorlamayan sınırlı katılım
- Turizmin mekan ve zaman açısından yayılması
- Yavaş ve denetimli gelişim
- Küçük ölçekli turistik işletmeler
- Çevreyle uyumlu, özgün turizm mimarisi
- Yerel halk ve turist arasındaki iletişimde uyumluluk
- Bağımsız çalışan uzmanlaşmış tur operatörleri
- Geleneksel ve özgün değerlerin korunması
- Yerel ölçekte turizm planlaması
- Turistik istihdamda yöre halkına öncelik verilmesi

Sürdürülebilir turizme yönelik olarak üretilen alternatif turizm politikalarının kitle turizminin sorunlarına çözüm olup olamayacağı halen tartışılmaktadır. Bu politikalara yönelik önemli eleştirilerden biri, bir planlama yöntemi olarak gösterilen alternatif turizmin aslında bir pazarlama aracı olarak kullanıldığı; turizmin zaman ve mekan açısından yayılmasının, çevreyi korumaya değil, pazarlama olanaklarını arttırmaya yönelik olduğudur (Wheeller 1993). Ayrıca tanım gereği küçük ölçekli olan bu politikaların elitist bir yaklaşım olduğu, döviz gelirlerinin ekonomi politikalarını büyük ölçüde belirlediği gelişen ülkelerin böyle bir lüksü olamayacağı savunulmaktadır

(Wheeller 1991). Kimi araştırmacılar, herhangi bir ekonomik faaliyetin 'sürdürülebilir' olup olmadığını ancak uzun dönemde değerlendirilebileceğini, bunun ise kısa dönemde kâr etmek hedefinde olan günümüz toplumlarında çok zor olduğunu söylemektedirler (Butler 1996). Konuyla ilgili bir başka görüş, bu politikaların kitle turizmine alternatif oluşturmasa bile, turizm sektöründe çalışanların ve turistlerin çevre bilincini arttırması açısından önemli bir hareket olduğudur (Cohen 1987).

TÜRKİYE'DE TURİZMİN GELİŞİMİ VE ÜLKE EKONOMİSİNDEKİ YERİ

İç turizm talebenin düşük olduğu Türkiye gibi ülkelerde uluslararası turizm talebine bağlı bir turizm sektörünün geliştirilebilmesi devletin müdahalesini, hatta turizm işletmeciliği alanında doğrudan katılımını gerektirir (Jenkins 1982). Bu nedenle, 1960'lı yıllarda planlı döneme geçişle birlikte turizm sektörü Beş Yıllık Kalkınma Planları kapsamına alınmıştır. Birinci Plandan başlayarak, halen uygulanmakta olan Yedinci Plan (1996-2000) da dahil olmak üzere, bütün planlarda turizme olan yaklaşımın fazla değiştiği söylenemez. Hepsinde asıl hedef turizm gelirlerini maksimize edebilmek amacıyla, turizmin sosyal, kültürel ve doğal çevre üzerindeki etkilerini dikkate almaksızın, ülkenin turizm kapasitesini olabildiğince arttırmaktır. İlk kez Beşinci Planda (1985-1989) ekolojik dengeyi korumaktan söz edilmiş; Altıncı Planda (1990-1994) ise festival, kongre, sağlık, termal, kış ve golf turizmi gibi alternatif politikaların geliştirilmesi için önerilerde bulunulmuştur.

Beş yıllık planlarda ve DPT programlarında turizm gelirlerini arttırmak amacıyla kitle turizmini desteklemek ilke olarak benimsenmiş ise de, kitle turizminin ne olduğu ve kitle turizmine nasıl geçileceği tam olarak tanımlanmamıştır (Yarcan 1996).

Kitle turizmine yönelik yatırımların başlangıç tarihi 1982'dir. 1982 yılında çıkarılan 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu hükümlerine göre, merkezi yönetim (Turizm Bakanlığı) turizm gelişme bölgelerinde turizm merkez ve alanlarını saptayarak, yatırım ve işletmeciler için özel hukuk hükümlerine tabi olarak (Turizm Bakanlığının denetiminde) yatırım ve işletme kuralları oluşturmuştur. Bu yasanın sağladığı olanak ile, önce Çanakkale-İçel arasındaki bölgede kalan kıyı bandında turizm alan ve merkezleri belirlenmiş, ardından bu alan ve merkezlerde bulunan kamu arazileri yatırım için kiralama yoluyla ya-

Tablo 1. Türkiye'ye gelen turist sayısı (1980-1997)

Yıllar	Turist Sayısı
1980	1 057 364
1981	1 158 125
1982	1 148 363
1983	1 506 557
1984	1 855 337
1985	2 190 217
1986	2 397 282
1987	2 906 065
1988	4 265 197
1989	4 516 077
1990	5 397 748
1991	5 550 199
1992	7 104 065
1993	6 500 638
1994	6 670 618
1995	7 726 886
1996	8 614 085
1997	9 689 004

Kaynak: (1982-1992 verileri için) *İstatistik Göstergeleri. 1923-1992*, DİE Yayın No: 1682, 1994, s. 259.

(1993-1997 verileri için) *Türkiye Turizmi ile İlgili Seçilmiş Veriler*, Türkiye Turizm Yatırımcıları Derneği yayını, 1998, s. 2.

tırımcılara tahsis edilmiştir. Dolayısıyla, 1982 yılından sonra turizm yatırımları hızla artmaya başlamıştır. Yatırımların hızlanmasındaki önemli bir başka etken, 1985-1989 döneminin teşvik kararları ile, turizm yatırımlarına hibe türü teşviklerden en yüksek oranlarda yararlanma olanağı verilmesidir.

Turizmin Türkiye ekonomisindeki yerini daha iyi görebilmek için turist sayıları, turizm gelirlerinin GSMH ve ihracat gelirleri içindeki payı, yatak kapasitesi, ve istihdam gibi göstergelere bakılabilir.

Tablo 1'den de görüldüğü gibi, 1980'den 1996 yılına dek Türkiye'ye gelen turist sayısında önemli bir artış olmuştur.

Turizmin GSMH içindeki payı hesaplanırken sadece uluslararası turizmden sağlanan döviz gelirleri hesaplamalara dahil edilmekte, iç turizm akımlarının GSMH'ya etkisi pek bilinmemektedir.

Tablo 2'den de izlenildiği gibi, Türkiye'de turizmden sağlanan döviz gelirlerinin GSMH içindeki payı 1980'de % 0.6 iken, yıllar boyunca giderek artarak, 1997'de % 4.2'ye ulaşmıştır. Bu göstergeye göre ve Tablo 3'te verilen turizm gelirlerinin ihracat gelirleri içindeki payı dikkate alındığında, turizm Türkiye ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır. Pek çok gelişen ülke örneğinde olduğu gibi, Türkiye'de de turizm gelirleri ödemeler dengesinin finansmanında bir araç olarak kullanılmaktadır. Ancak kalkınma sürecinde önemli olan, turizmden sağlanan döviz gelirlerinin daha sonraki aşamada sanayileşme yatırımlarında kullanılabilmesidir.

Sadece Turizm Bakanlığı'ndan belge alan tesislere ait istatistiklerin düzenli ve sürekli tutulması nedeniyle, Türkiye'de bugün kullanılabilir durumda bulunan yatak sayısını tam olarak belirlemek mümkün değildir. Belgeli tesislere ait veriler ise Tablo 4'te gösterilmiştir.

Turizm sektörü emek yoğun bir sektör olduğundan, turistik tüketim harcamaları yüksek oranda doğrudan istihdam yaratır. Ayrıca, turizm sektörüne mal ve hizmet veren yan sektörlerde de iş olanakları yaratarak, dolaylı istihdam etkisi meydana getirir. Türkiye'de işgücü istatistikleri ayrıntılı bir biçimde elde edilemediğinden, turizm sektöründeki istihdamı tam olarak ifade etmek zordur. 1990 yılında yapılan ve belgeli konaklama tesislerini içeren bir araştırmaya göre, turizm sektöründe otelcilik dalında yatak birimi başına 0.35 kişi istihdam edilmektedir (İstanbul Ticaret Odası 1992: 17). Yine bir başka araştırmaya göre, 1992 yılında mevcut konaklama işletmeleri 63 bin kişiyi doğrudan istihdam etmekte, yan sektörlerde de 95 bin kişiye iş olanağı sağlamaktadır. Ancak turizm alanında çalışan belgesiz oteller, kamping alanları, yat işletmeciliği, seyahat acentaları ve ulaştırma şirketleri de dikkate alınacak olursa, yaklaşık 400 bin kişinin dolaylı ve dolaysız turizm sektörüne hizmet verdiği söylenebilir. Oransal olarak bu sayı hizmet sektöründe çalışanların % 10'una, tüm aktif nüfusun % 3'üne eşittir (Devlet Planlama Teşkilatı 1995: 97).

DPT'nin yaptığı bir araştırmanın sonuçlarına göre turizm, başka sektörlerle kıyasla, aynı istihdam hacmini daha az yatırımla gerçekleştiren bir sektördür. Tablo 5'den de görüleceği gibi, (1984 yılı başındaki tahmini fiyatlarla ifade edildiğinde) bir kişilik iş olanağı sağlamak için gereken yatırım miktarı, turistik işletmeler içinde sabit sermaye yoğunluğu oldukça yüksek olan otelcilik alanında bile 1.5 milyon TL'dir.

Tablo 2. Turizm gelirlerinin GSMH içindeki payı

Yıllar	GSMH (milyon \$)	Turizm Gelirleri (milyon \$)	Turizm Gelirlerinin Gsmh İçindeki Payı (%)
1980	57 198.3	326.7	0.6
1981	46 087.2	381.3	0.8
1982	52 853.0	370.3	0.7
1983	50 153.5	411.1	0.8
1984	48 986.5	840.0	1.7
1985	52 597.6	1 482.0	2.8
1986	57 820.7	1 215.0	2.1
1987	87 142.2	1 721.1	2.0
1988	91 640.6	2 355.3	2.6
1989	109 017.5	2 556.5	2.3
1990	159 060.7	3 225.0	2.1
1991	147 367.5	2 654.0	1.8
1992	153 627.5	3 639.0	2.4
1993	178 714.7	3 959.0	2.2
1994	132 825.9	4 321.0	3.3
1995	165 519.4	4 957.0	3.0
1996	183 577.0	5 962.1	3.2
1997	194 305.0	8 088.5	4.2

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü verileri.

Çarpan etkisi nedeniyle diğer sektörlerde yarattığı katma değer dikkate alındığında, turizmin ülke ekonomisine katkısının çok daha fazla olduğu söylenebilir.

KİTLE TURİZMİNİN GELİŞİMİNİN EKONOMİK VE ÇEVRESEL ETKİLERİ

1980'li yıllardan itibaren Türkiye Avrupa ülkeleri arasında "güneş, deniz ve kum" ülkesi olarak pazarlanmıştır. 1996 yılı verilerine göre, Türkiye'ye yönelik turizm talebinin %60'ını Avrupa Birliği ülkeleri, özellikle Almanya (% 24.9) ile İngiltere'den (% 8.8) gelen turistler oluşturmaktadır. Ayrıca, eski Doğu Bloku ülkelerinde 1990'lı yıllarda başlayan özgürlük hareketleriyle birlikte, bu ülkelerden de ülkemize çok sayıda turist gelmeye başlamıştır. Söz konusu ülkelerden Romanya ve Polonya'nın Türkiye'ye olan ilgisi tatil turizminden çok alış-veriş turizmi ile açıklanmakla birlikte, Bağımsız Devletler Top-

luluğu'ndan gelen turistler ülkemizi ucuz olduğu için tercih etmektedirler. Yine 1996 yılı verilerine göre, Doğu Avrupa'dan gelen turistlerin oranı % 25.8'dir (Türkiye Turizm Yatırımcıları Derneği 1997).

Uygulanan kitle turizmi politikası doğrultusunda "ucuz tatil cenneti" olarak pazarlanan ülkemize yönelik turizm talebindeki artış başarı olarak değerlendirilmiş, verilen teşviklerle tatil köyü ve kıyı oteli yatırımları plansız bir şekilde desteklenmiş, kamu arazisi olan ormanlık alanlar turizm yatırımcılarına tahsis edilmiştir. Turizm yatırımlarının özendirilmesi, yurt dışında faaliyet gösteren kimi inşaat şirketlerinin yatırımlarının bir bölümünü Türkiye'ye yöneltmesine neden olmuştur. Bilindiği gibi inşaat sektörü turizme önemli ölçüde yatırım yapan bir sektördür. Maliyetleri azaltmak kaygısıyla yapılan inşaatların kalitesi ve çevreyle uyumu göz ardı edilmiş, sonuçta ortaya çıkan denetimsiz yapılar çeşitli çevresel sorunlara yol açmıştır. (Dane and Dane

Tablo 3. Turizm gelirlerinin ihracat gelirleri içindeki payı

Yıllar	Ihracat (Milyon \$)	Turizm Gelirleri (Milyon \$)	Turizm Gelirlerinin Ihracat Gelirleri İçindeki Payı (%)
1980	2 910.1	326.7	11.2
1981	4 702.9	381.3	8.1
1982	5 746.0	370.3	6.4
1983	5 727.8	411.1	7.2
1984	7 133.6	840.0	11.8
1985	7 958.0	1 482.0	18.6
1986	7 456.7	1 215.0	16.3
1987	10 190.0	1 721.1	16.9
1988	11 662.1	2 355.3	20.2
1989	11 625.0	2 556.5	22.0
1990	12 960.0	3 225.0	24.9
1991	13 593.0	2 654.0	19.5
1992	14 715.0	3 639.0	24.7
1993	15 345.0	3 959.0	25.8
1994	18 106.0	4 321.0	23.9
1995	21 636.0	4 957.0	22.9
1996	23 082.1	5 962.1	25.8
1997	26 246.0	8 088.5	30.8

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü verileri.

1988). Devletin kitle turizmi için gereken alt yapıyı sağlayamaması ise sorunların boyutlarını arttırmıştır.

Kitle turizminde talep ağırlığının dinlenceye yönelik olması, hem talep hem de arz açısından yoğunlaşma yaratır. Bu özelliklerin ikisi de ülkemiz turizminde görülmektedir. Arz açısından bakıldığında, konaklama yatırımlarının arttığı 1980'li yıllara dek, Marmara Bölgesi (İstanbul ağırlıklı olarak) yatak kapasitesinde birinci sırada yer alırken, 1980'li yıllarda yapılan yatırımların büyük bir bölümü Akdeniz ve Ege bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Tablo 6'dan da görüldüğü gibi, 1996 yılında Türkiye'deki turizm işletme belgeli tesislerin % 58'i, ve yatak kapasitesinin % 66'sı Ege ve Akdeniz'dedir.

Turizme talep, yani gelen turistlerin aylara göre dağılımı açısından bakıldığında, "güneş, deniz ve kum" ülkesi şeklinde tanıtılan Türkiye'ye olan turizm talebinin doğal olarak yaz aylarında yoğunlaştığı görülmektedir. Tablo 7 Türkiye'ye

gelen yabancı turistlerin yaklaşık % 60'ının ülkeyi Mayıs-Eylül aylarında ziyaret ettiğini göstermektedir.

Sonuç olarak ortaya çıkan tabloda, turizmin yarattığı çevresel sorunlar kısaca şöyle özetlenebilir.

1. Büyük ölçüde deniz kıyılarında yoğunlaşan turizm doğa ile entegre olmuş Akdeniz mimarisini hızla bozmaktadır. Örneğin kimi bölgelerde kıyı boyunca uzanan yüksek binalar, bu kentlerin doğal ve mimari dokusuna ters düşmektedir. Turizm yatırım bölgesi ilan edilen kıyılarda "ikinci konut" veya "yazlık konut" adıyla inşa edilen bireysel konutlar ve kooperatifler de, çarpık yapılaşma ve betonlaşmayı artırarak doğal çevreyi bozmaktadır. Turizm Bakanlığı'nın yaptığı bir anket çalışmasına göre, 1991 yılında 102,000 adet ikinci konut üretilmiştir. Bu konutların 70-80 bin adedi kıyı bandında yer almaktadır (Çevre Bakanlığı 1997).

2. Geçmişte kendi içinde dengeli bir su ekonomisine sahip olan Akdeniz bölgesindeki su po-

Tablo 4. İşletme belgeli tesis ve yatak sayısı

Yıllar	Tesis Sayısı	Yatak Sayısı
1980	511	56 044
1981	529	58 242
1982	569	62 372
1983	611	65 934
1984	642	68 266
1985	689	85 995
1986	731	92 129
1987	834	106 214
1988	957	122 306
1989	1 102	146 086
1990	1 260	173 227
1991	1 404	200 678
1992	1 498	219 940
1993	1 581	235 238
1994	1 729	265 136
1995	1 793	286 463
1996	1 866	301 524

Kaynak: (1982-1992 verileri için) *Konaklama İstatistikleri Bülteni 1990*, Turizm Bakanlığı Araştırma ve Değerlendirme Dairesi, Yayın no: 1991/5, s. 9.

(1993-1997 verileri için) *Konaklama İstatistikleri Bülteni 1996*, Turizm Bakanlığı Araştırma ve Değerlendirme Dairesi, Yayın no: 1997/2, s. 16.

tansiyeli, turizmin bölgeye yönelmesi ile bozulmuştur. Özellikle yaz sezonunda artan su talebi, başlangıçta turizm lehine küçülen tarımsal alanlarda kullanılan sulama suyunun bir miktarı ile karşılanmıştır. Ancak zaman içinde hızla artan talebin karşılanabilmesi için yeraltı su kaynakları aşırı miktarda çekilmeye başlanmış, sonuç olarak deniz suyu girmesi nedeniyle pek çok kıyı bölgesindeki akiferler tuzlanmıştır.

Turizm Bakanlığı'nca yürütülen ve Balıkesir-İzmir-Aydın-Muğla-Antalya kıyı kesiminde yaklaşık 100 belediyeyi kapsayan ATAK Projesi (Akdeniz-Ege Turizm Altyapısı Kıyı Yönetimi Projesi) durum saptama çalışmalarında elde edilen bilgilere göre, bu yerleşmelerin ancak % 40'ında kısmen ve yetersiz içme suyu şebekesi vardır (Ünal 1995).

3. Kıyı turizminde çevre kalitesinin en önemli göstergelerinden biri deniz suyunun temizliğidir.

Turizmin getirdiği yapılaşma nedeniyle özellikle yaz dönemlerinde olağanüstü boyutlara ulaşan atıksu miktarları, geçmişte olduğu gibi tekil fosseptiklerle çözülemez duruma gelmiştir. Devletin bu konudaki yatırım ve denetimleri yetersiz kaldığından, turizm bölgelerindeki kimi işletmeler kanalizasyonlarını doğrudan denize göndererek, deniz suyu kirliliğinin insan sağlığını tehdit eden boyutlara ulaşmasına yol açmıştır.

Yine ATAK Projesi durum saptama çalışmalarına göre, söz konusu yerleşmelerin % 76'sında fosseptik çukurları yetersizdir, % 13'ünde kanalizasyon şebekesi eskimiştir, ve % 11'inde ise yeni kanalizasyon şebekesi bulunmakla birlikte, atıksular arıtılmadan denize verilmektedir.

4. Kıyı bandındaki turistik bölgelerde katı atıklarının yok edilmesi de, özellikle yaz aylarında sorun olmaktadır. ATAK Projesi kapsamındaki belediyelerin % 43'ünde katı atık toplama ve depolama sistemleri kötü durumdadır. Belediyelerin elindeki çöp araçları çok ilkel ve yetersizdir. Bu araçlarla toplanan çöpler, katı atıkları yok etme teknikleri dikkate alınmaksızın, belediyelere en yakın bir döküm alanına düzensiz bir şekilde dökülmektedir.

Tablo 5. Türkiye'de değişik sektörlerin istihdam olanağı sağlama gücü

Yatırım Konusu	Bir Kişilik İş Olanğı Sağlamak İçin Gereken Yatırım Miktarı (Milyon \$)
Ham petrol üretimi	240.8
Kimyasal gübre	91.6
Enerji	65.0
Demir çelik	45.0
Çimento	40.8
Unlu ve unlu ürünler	20.8
Meyve ve sebze işleme	20.5
Alkolsüz içkiler sanayi	12.8
Motorlu taşıtlar	12.6
Dokuma	12.1
Elektrikli aletler	9.9
Ayakkabı sanayi	3.3
Turizm (otelcilik) sanayii	1.5

Kaynak: Olalı, H. ve Timur, A., *Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri*, İzmir, 1986, s. 103.

Tablo 6. Bölgelere göre turizm belgeli işletme sayısı ve yatak kapasitesi (1996)

Bölge	Tesis Sayısı	Pay (%)	Yatak Sayısı	Pay (%)
Ege	583	31	93 225	31
Akdeniz	502	27	105 801	35
Marmara	445	24	63 777	21
İç Anadolu	163	9	22 739	8
Karadeniz	83	4	7 706	3
Doğu Anadolu	47	3	4 688	2
Güney Doğu Anadolu	43	2	3 588	1

Kaynak: Turizm Bakanlığı, *Belgeli Turizm İşletmeleri İstatistik Yıllığı 1996*, İşletmeler Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1997, s. 17.

5. Yanlış arazi kullanımının bir uzantısı olarak, tarihsel sit alanları giderek yok olma tehdidi ile karşı karşıyadır.

6. Turizm bölgelerindeki aşırı yapılaşmanın ve dolayısıyla aşırı kalabalıklaşmanın yarattığı bir başka olumsuz etki de ses kirlenmesi, yani gürültüdür.

Hızlı ve plansız gelişen turizmin olumsuz çevresel etkilerinin yanı sıra, artan yatak kapasitesine paralel olarak, konaklama işletmeleri arasındaki rekabetin artması, zaman içinde dış pazarlarda Türkiye'nin konaklama arzının fiyatlarının

düşmesine neden olmuştur. Başka bir ifadeyle, yatak kapasitesini pazarlama gücü, Türkiye'nin turizm arzını yabancı tur operatörlerine bağımlı kılmıştır. Türkiye Turizm Yatırımcıları Derneği'nin, Almanya'nın 1998 yaz sezonu katalog fiyatlarını baz alarak yaptığı bir araştırmaya göre, ülkemiz Tunus ve Malta'dan sonra Akdeniz'in en ucuz üçüncü turizm ülkesidir (Türkiye Turizm Yatırımcıları Derneği 1998).

1980 yılı esas alındığında, Türkiye'ye gelen turistlerin ortalama döviz harcamalarındaki artış oranının, turist varışlarındaki artış oranının çok

Tablo 7. Türkiye'ye gelen yabancıların aylara göre dağılımı

Aylar	1995	1996	1997
Ocak	274 680	283 616	300 872
Şubat	302 407	324 910	314 306
Mart	368 195	537 452	555 204
Nisan	535 462	556 109	639 819
Mayıs	732 394	874 942	1 020 894
Haziran	810 419	902 015	1 045 987
Temmuz	1 008 709	1 106 242	1 206 226
Ağustos	1 070 234	1 153 755	1 404 876
Eylül	1 054 871	1 117 429	1 297 455
Ekim	836 025	909 397	947 462
Kasım	393 023	452 325	538 368
Aralık	340 467	395 893	417 535
TOPLAM	7 726 886	8 614 085	9 689 004

Kaynak: Turizm Bakanlığı, *Turizm İstatistikleri Bülteni 1997*, Yatırımlar Genel Müdürlüğü Araştırma ve Değerlendirme Dairesi, Yayın No: 1998/1, Ankara, 1998, s. 18.

Tablo 8. Türkiye'ye gelen turistler ve turizm gelirleri

Yıllar	Turist Sayısı	Endeks	Turizm Gelirleri (Milyon \$)	Ortalama Harcama (\$)	Endeks
1980	1 057 364	100	326.7	309	100
1981	1 158 125	110	381.3	329	106
1982	1 148 363	109	370.3	322	104
1983	1 506 557	142	411.1	273	88
1984	1 855 337	175	840.0	453	147
1985	2 190 217	207	1 482.0	677	219
1986	2 397 282	227	1 215.0	507	164
1987	2 906 065	275	1 721.1	592	192
1988	4 265 197	403	2 355.3	552	179
1989	4 516 077	427	2 556.5	566	183
1990	5 397 748	510	3 225.0	597	193
1991	5 550.199	525	2 654.0	478	155
1992	7 104 065	672	3 639.0	512	166
1993	6 500 638	615	3 959.0	607	196
1994	6 670 618	631	4 321.0	645	209
1995	7 726 886	431	4 957.0	640	207
1996	8 614 085	815	5 962.1	699	226
1997	9 689 004	916	8 088.5	833	270

altında olduğu Tablo 8'den görülebilir. Toplam döviz gelirlerinin artmasına rağmen, kişi başına ortalama harcama tutarı çok az artmıştır. Bu durum giderek daha düşük gelirli-yabancı turistlerin ülkeyi ziyaret ettiğini ve satılan turistik ürünlerin, özellikle konaklama fiyatlarının düştüğünü gösterir.

Türkiye'nin turizm arzının yabancı tur operatörlerine bağımlı olmasının bir başka olumsuz ekonomik sonucu, turizm gelirlerini turist gönderen gelişmiş ülkelerle paylaşmak zorunda olmasıdır. Turizm Bakanlığı'nın yaptığı bir araştırmaya göre, 1986-1993 yılları arasında ülkeyi ziyaret eden yabancı turistlerin, giderek artan bir oranla, % 50- % 60'ı "paket tur" la gelmişlerdir. Yine aynı araştırma göstermektedir ki, 1993 yılında paket tur ile gelenlerin tur bedeli olarak ödedikleri miktarın sadece % 41'i Türkiye'ye döviz olarak girmiştir. Başka bir ifadeyle, toplam tur bedelinin % 15' i yabancı tur operatörü ve % 44'ü de "charter" ücreti olarak (toplam % 59) ülke dışında kalmıştır (Turizm Bakanlığı 1994).

SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM VE TÜRKİYE

Kitle turizminin gelir azalmasına ve yabancı turizm pazarlarına bağımlılığa neden olması, 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'nin turizm politikasında, çok yavaş da olsa, bazı değişikliklere yol açmaya başlamıştır. Sürdürülebilir turizmden çok söz edilmese bile, kış turizmi, termal turizmi, yat turizmi, yayla turizmi, vb. gibi değişik alternatiflerle, turizmin çeşitlendirilerek bütün yıla ve ülkeye yayılmasına çalışılmaktadır. Ayrıca turizmin çevreye olan etkileri konusunda bir takım çalışmalar yapılmaktadır. Bunlardan en önemlisi, Akdeniz-Ege Turizm Altyapısı Kıyı Yönetimi (ATAK) Projesidir. Bir başka proje de, belirli kriterlere göre çevreye duyarlı konaklama tesislerine çam, plajlara mavi bayrak, yatlara da yunus sembolleri verilmesidir. Ancak yapılan çalışmaların turizmin yarattığı çevre sorunlarının çözümüne katkıda bulunacak seviyede olduğu söylenemez.

Turizm planlarında sürdürülebilir turizme gereken önemin verilmesini engelleyen en belirgin

faktör ekonomiktir. Gelişen bir ülke olan Türkiye'nin ödemeler dengesinin açık vermesi, turizmin döviz kazandırıcı niteliğinin ön plana alınmasına yol açmıştır. Ayrıca hızlı gelişen kitle turizminin, ülkenin işsizlik sorununun çözümüne kısa dönemde yardımcı olacağı düşünülmüştür. Fakat burada gözden kaçan bir nokta şudur: Ülkenin batı ve güney kıyılarında gelişen turizm, vasıfsız işgücünün Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden bu kıyılara göç etmesine yol açmıştır. 1990 yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Antalya, Muğla ve İzmir illeri göç nedeniyle Türkiye ortalamasının üstünde bir nüfus artış hızı göstermişlerdir. Asgari ücretle çalışan bu insanlarla, aynı bölgede devletten aldığı cömert teşviklerle yatırım yapan turizm işletmecileri arasındaki gelir eşitsizliği önemli bir sosyal sorundur (Tosun and Jenkins 1996).

Uluslararası turizmin yapısı da gelişen bir ülke olan Türkiye'de sürdürülebilir turizmi engelleyen bir faktördür. Çünkü Türkiye'de turizm talebi dışsal, yani gelişmiş ülkelerden kaynaklanan turizm talebine bağımlı olduğundan, yabancı tur operatörleri tarafından diretilen kitle turizmi politikaları büyük ölçüde benimsenmek zorundadır.

Sürdürülebilir turizmin önündeki engellerden biri de Türkiye'deki merkezi planlama zihniyettir. Daha önce de belirtildiği gibi, sürdürülebilir turizmin en önemli koşullarından biri, yerel ve merkezi yönetimlerin işbirliği içinde turizmi planlamalarıdır. Çünkü her turistik bölgenin konumu ve dolayısıyla özellikleri ve sorunları birbirinden farklıdır. Örneğin kıyı bandında yer alan turistik bölgeler ile, Anadolu'daki turistik bölgelerin yapısı aynı değildir. Merkezi bir planlama ile bu bölgelerin taşıma kapasitelerini saptayıp, uygun politikalar üretebilmek mümkün değildir. Oysa Türkiye'de merkezi planlama hakimdir. Bütün diğer sektör planları gibi, turizm planları da yerel yönetimlerle işbirliğine gidilmeksizin yapılmaktadır. Bu nedenle planlar katı ve normatif bir nitelik arz etmekte, uygulamada zorluklar ortaya çıkmaktadır.

İdari yapının yanı sıra, ülkedeki politik istikrarsızlık da planların uygulanmasını güçleştirmektedir. Hükümetler sık sık değişmekte, iktidar olan her hükümet kendisiyle aynı görüşü paylaşan bürokratları görevlendirerek, bir önceki hükümetin uygulamalarına son vermektedir. Turizm Bakanlığı tarafından yapılan bir araştırmaya göre, söz konusu bakanlığın oluşturulduğu 1963 yılı ile 1996 yılı arasında görev yapan turizm bakanı sayısı 30'dur (Turizm Bakanlığı

1997). Göreve atanan bu bakanların çoğunun uzmanlık alanlarının turizm olmayışı da uygulamada sorunlar yaratmaktadır.

SONUÇ YERİNE

Gelişen pek çok ülke gibi, Türkiye de, ekonomik kalkınma sürecinde turizmi "itici ve sürükleyici" sektör olarak seçme yanılığına düşmüştür. Oysa risk oranı yüksek olan turizm dayalı kalkınma dengeli bir kalkınma değildir. "Döviz için yabancı turist" sloganı ile turizmin ekolojik ve toplumsal yönü ihmal edilmiştir. Ayrıca ülke kitle turizmine hazır olmadığından, turizmin tüm olumsuzlukları giderek artan çevre sorunları şeklinde ortaya çıkmaya başlamıştır.

Turizm doğal kaynakların, insan yapısı kaynakların ve sosyo-kültürel kaynakların tüketimine dayanan bir olgudur. Yani turizmin bu kaynakları tüketmesi, doğası gereği kaçınılmazdır. Burada önemli olan, turizm amaçlı yanlış kullanımların önlenilmesidir. Başka bir ifadeyle, turizm sektörü kaynakları koruyarak "kullanmasını" öğrenmelidir, bilinçsizce "tüketmesini" değil. Çünkü turizmle ilgili sorunların hepsi değilse de çoğu, kapasite limitlerinin aşılmasından doğmaktadır.

Kaynakları koruyarak kullanmanın ön koşulu, öncelikle doğru bilgiye sahip olmaktır. Alınan kararların doğru olduğu varsayımı altında, bu kararların uygulanabilmesi için gereken araçların toplum tarafından anlaşılıp benimsenmesi gerekmektedir. Toplumsal katılım olmadan çevresel kaynakları koruyabilmek mümkün değildir. Çevresel sorunların etkilerinin uzun dönemde neler olacağı konusunda yerel halkın eğitilmesi gerekir. Bilgilendirilmiş bir toplum politik karar sürecini etkileyecektir (Eryoldaş 1996).

Bilgi, politik karar ve araç üçlüsü açısından değerlendirildiğinde, Türkiye'de turizmin çevreyi tehdit eder biçimde gelişmesinin, öncelikle resmi politika ve merkezi otoriteye ait olan planlama ve yatırım yetkilerinin kullanılışındaki boşluklardan kaynaklandığı söylenebilir. Merkezi planlama sistemi turizm bölgelerine ait doğru bilgilere ulaşımı engellemektedir. Zaten Türkiye'de turizm politika ve planlarını belirleyen, siyasi çevreler ile yatırımcılar ve arsa spekülâtörleri arasındaki dengedir. Kısa dönemde karını maksimize etmeyi amaçlayan bu baskı grupları, doğal ve insan yapısı kaynakların bilinçsizce tüketilmesine yol açmaktadır. Tarım alanlarının denetimsiz ve hızlı bir biçimde imara açılması bir yandan arazi rantını körüklerken, öte yandan da tarımsal faaliyetlerin azalmasına yol açmaktadır.

Türkiye’de katılımlı planlamanın olmaması, turizm bölgelerindeki küçük sermaye sahibinin eğitilmesini engelleyerek bilinçsiz kaynak tüketimine yol açmakla birlikte; sorunun önemli bir kısmı turizmin geliştiği bölgelerdeki nüfusun geçmişinin yoksul olmasından kaynaklanmaktadır. Arazi rantının yüksek olduğu turizm bölgelerinde, halkın mütevazı bir faaliyet olan pansiyonculukla uğraşması beklenemez. Hızla artan gelir ve yeni ekonomik yapıya ayak uydurma güçlükleri, çeşitli sosyal ve kültürel sorunlara neden olmaktadır (İnceoğlu et al. 1996).

Kısaca, Türkiye’de turizmin gelişiminin bugünkü genel görünümü, çevresel sorunların dışında, politik ve ekonomik pek çok sorunu da içermektedir. Dolayısıyla sorunun çözümü, ancak sivil toplum örgütlerinin, belediyelerin, üniversitelerin, plancılarının işbirliği yaptıkları ve halkın aktif katılımının sağlandığı demokratik bir platformda aranabilir.

KAYNAKÇA

- Butler, R. (1996). Problems and Possibilities of Sustainable Tourism: the Case of Shetland Islands. In I. Briguglio, R. Butler, D. Harrison, and W.L. Filho, (Eds), *Sustainable Tourism in Islands and Small States* (pp. 11-31). London: Pinter Publications.
- Cohen, E. (1987). Alternative Tourism - A Critique, *Tourism Recreation Research*, 12 (2): 13-18.
- Cronin, L. (1990). A Strategy for Tourism and Sustainable Developments, *World Leisure and Recreation*, 32 (3): 12-18.
- Çevre Bakanlığı (1997). *Türkiye’de Turizm ve Çevre. Türkiye Çevre Atlası-96*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Dane, M. and Dane, Z.K. (1988). Tourist Developments in Southern Turkey, *Landscape Design*, 176 : 21-24.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (1994). *İstatistik Göstergeleri 1923-1992*, Yayın no: 1682, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1995). *Turizm. VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı- Özel İhrisat Komisyonu Raporu*, Yayın no: 2416-ÖİK 475, Ankara.
- Dietz, F.J. and Van Der Straaten, J. (1992). Sustainable Development and the Necessary integration of Ecological Insights to Economic Theory. In F.J. Dietz, U.E. Simonis, and J. van der Straaten (Eds.), *Sustainability and Environmental Policy: Restraints and Advances* (pp. 21-54). Berlin: Fd. Sigma.
- Dinç, H. (1996). Kitle Turizmine Dönüşük Politikaların Faturası ve Bir Karşı Tepki: Alternatif Turizm Arayışları, (Kasım 1995’te 19. Dünya Şehircilik Günü Kollokyumu’nda sunulan bildiri). Sürdürülebilir Turizm: Turizm Planlamasına Ekolojik Yaklaşım (ss. 107-121). İstanbul. Mimar Sinan Üniversitesi Yayını.
- Eryoldaş, A. (1996). Sürdürülebilir Turizm Politikaları ve Uygulama Araçları, (Kasım 1995’te 19. Dünya Şehircilik Günü Kollokyumu’nda sunulan bildiri). Sürdürülebilir Turizm: Turizm Planlamasına Ekolojik Yaklaşım (ss. 325-333). İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayını.
- Inceoğlu, N., Abalı, Z., Pakdil, O., Kapkın, M. ve Soygeniş, M. (1996). Turizmin Çevre Üzerinde Etkisi - Türkiye Örneğinin Özellikleri, (Kasım 1995’te 19. Dünya Şehircilik Günü Kollokyumu’nda sunulan bildiri). Sürdürülebilir Turizm: Turizm Planlamasına Ekolojik Yaklaşım (ss. 292-297). İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayını.
- İstanbul Ticaret Odası (1992). *Turizm Toplantıları*, Yayın no: 1992-1, İstanbul.
- Jenkins, C. L. (1982). The Use of Investment Incentives for Tourism Projects in Developing Countries, *Tourism Management*, 3 (2): 91-97.
- Kılınçaslan, İ. (1996). Çevre Koruma ve Turistik Gelişme İkilemi, (Kasım 1995’te 19. Dünya Şehircilik Günü Kollokyumu’nda sunulan bildiri). Sürdürülebilir Turizm: Turizm Planlamasına Ekolojik Yaklaşım (ss. 179-183). İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayını.
- Olalı, H. ve Timur, A. (1986). *Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri*, İzmir: Ofis Ofset Matbacılık.
- Mitlin, D. (1992). Sustainable Development: A Guide to the Literature, *Environment and Urbanisation*, 4 (1): 111-124.
- Tosun, C. and Jenkins, C.L. (1996). Regional Planning Approaches to Tourism Development: the Case of Turkey. *Tourism Development*, 17 (7): 519-531.
- Turizm Bakanlığı (1991). *Konaklama İstatistikleri Bülteni 1990*. Turizm Bakanlığı Araştırma ve Değerlendirme Dairesi Başkanlığı, Yayın no: 1991/5, Ankara.
- Turizm Bakanlığı (1994). *Paket Turlar ve Paket Tur Fiyatının Dağılımı Araştırması - 1993*, Turizm Bakanlığı Araştırma ve Değerlendirme Dairesi Başkanlığı, Yayın no: 1994/5, Ankara.
- Turizm Bakanlığı (1994). *Turizm Bakanlığı: 1963-1996 - Turizm Bakanlığı’nun 34. Kuruluş Yıldönümü*, Ankara.
- Turizm Bakanlığı (1997). *Konaklama İstatistikleri Bülteni 1996*. Turizm Bakanlığı Araştırma ve Değerlendirme Dairesi Başkanlığı, Yayın no: 1997/2, Ankara.
- Türkiye Turizm Yatırımcıları Derneği (1997). *Türkiye Turizmi ile İlgili Seçilmiş Veriler 1996*.
- Türkiye Turizm Yatırımcıları Derneği (1998). *Türkiye Turizmi ile İlgili Seçilmiş Veriler 1997*.
- Türkiye Turizm Yatırımcıları Derneği Dergisi*, Sayı: 34, Mayıs-Haziran 1998.
- Ünal, T. (1995). Yumuşak Turizm, (Nisan 1993’te 2000 Yılına Doğru Turizm Mimarlığı Paneli’nde sunulan bildiri). *2000 Yılına Doğru Turizm Mimarlığı Paneli* (ss. 10-14), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayını.
- Wheeller, B. (1991). Tourism’s Troubled Times: Responsible Tourism Is Not The Answer, *Tourism Management*, 12 (2): 91-96.
- Wheeller, B. (1993). Sustaining the Ego, *Journal of Sustainable Tourism*, 1 (2): 121-129.
- World Commission On Environment and Development (1987). *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press.
- Yarcan, Ş. (1996). *Türkiye’de Turizm ve Uluslararasılaşma*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayını.

Gönderilme tarihi : Kasım 1998
Değerlendirme : Aralık 1998
Düzeltilme : Ocak 1999
Kabul : Mart 1999

Dr. Sevgin Akış, Işık Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonomi Bölümü, İstanbul
E-mail: sakis@isikun.edu.tr